

**ABDURAUUF FITRATNING MAORIFI VA MA'RIFATINI RIVOJLANTIRISH
BORASIDAGI HATTI HARAKATLARI**

Safarova Malika Muzaffarovna
Osiyo xalqaro universiteti magistranti

Annotatsiya: *Ushbu maqolada Abdurauf Fitratning Turkiston o'lkasida maorif va marifatni rivojlantirish yo'lidagi say harakatlari ilmiy tahlil qilingan.*

Kalit so'zlar: *Abdurauf Fitrat, maorif, ma'rifat, madrasa ta'limi, jadidchilik harakati.*

O'z oldiga Buxoroni o'rta asrlarga xos qoloqlik va diniy xurofotdan ozod etish, shariatni isloh qilish, xalqqa ma'rifat tarqatish, amirlik hududida konstitutsion monarxiya va parlament, keyinchalik demokratik respublika tuzumini o'rnatish orqali ozod va farovon jamiyat qurish, milliy valutani joriy qilish va milliy qo'shin tuzishni maqsad qilib qo'ygan Buxoro jadidchilik harakatining taniqli namoyandalari - Abdulvohid Burxonov (1875-1934), Mukamil Burxonov (1884-1937), Sadridin Ayniy (1878-1954), Abdurauf Fitrat (1886-1938), Fayzulla Xo'jayev (1896-1938), Usmon Xo'ja (1878-1968), Otaulla Xo'jayev (1880-1937), Abduqodir Muhiddinov (1892-1934), Muso Saidjonov (1893-1937), Qilich Xo'jayev (1896-1937) va boshqalar edi. Shuningdek, Ahmadjon Hamdiy, Hamidxo'ja Mehriy, Muhiddin Raf'at, Muhiddin Mansurov, Muxtor Saidjonovlar ham bu harakatda faol ishtirok etdilar[1].

Abdurauf Fitrat 1886 yilda Buxoro shahrida savdogar Abdurahimboy oilasida tug'ilgan. Fitratning otasi Abdurahimboy o'qimishli, dunyoning baland-pastidan xabardor kishi bo'lgan. Savdo ishlari bilan Turkiya, Eron, Qashkarga tez-tez borib turgan. Onasining ismi Nastarin Bibi bo'lib, taxminan 1866 yillarda tug'ilgan. Oilada Abduraufdan tashqari yana ikki farzand — ukasi Abdurahmon va singlisi Mahbuba bo'lgan. XX asrning 20-yillarning faollaridan bo'lgan, goho she'r ham mashq qiladigan Mahbuba Rahim qizining nomi o'quvchilarga bir qadar tanish. Abdurahmon esa XX asrning 10-yillarida Kogon bosmaxonasida harf teruvchi bo'lib ishlagan.

Abdurauf eski maktabni tamomlagach, Mir Arab madrasasida o'qigan.

Aynan shu davrda Buxoro hududida jadidchilik harakati vujudga kela boshlagan edi. 1908 yilning oktyabrida Buxoro taraqqiyparvarlaridan Sadridin Ayniy va Abdulvohid Munzimlar tomonidan aynan buxorolik bolalar uchun tojik tilida tahsil beruvchi jadid maktabi tashkil etilgan.

Ushbu maktabda 20-30 yoshli kishilar uchun kechki o'quv kurslari ham tashkil qilinib, katta yoshli talabalarga har kuni 2 soatdan dars o'tilgan. Qisqa muddatda maktab xalq orasida shuhrat qozongan. Mulla Qamariddin

boshchiligida ulamolar bu holatdan norozi bo'lib, jadidlar maktabiga qarshi fitna qo'zg'atishga kirishganlar. Vaziyat murakkablashgach, 1909 yil 26 sentyabrda Ostonaqul qo'shbegi, qozikalon Baqoxo'ja va Burhoniddin raislar mirzo Abduvohidga maktabning yopilganini rasman e'lon qilganlar. Shundan so'ng 1909 yili Sadridin Ayniy, Abduvohid Munzim, Ahmadjon Hamdiy, Hamidxo'ja Mehriy, Hoji Rofe', Mukammal Burhonovlar Buxoroda "Tarbiyai atfol" ("Bolalar tarbiyasi") nomli yashirin jamiyatini tuzganlar. Jamiyat a'zolari tamomila yashirincha ish olib borib, Termiz, Karki, Yangi Buxoro va G'ijduvonda jamiyatning 28 ta shaxobchasini ochadilar. Bu jamiyatning sa'y-harakati bilan usuli jadid maktablari yana birin-ketin ochila boshladi. Jamiyat nizomida siyosiy masalalar o'z ifodasini topmagan bo'lsa-da, unda Buxoro amirligi siyosiy tuzumini isloh qilish, davlat ma'muriyatiga ilg'or yoshlardan kiritish va shu yo'l bilan davlat siyosiy tuzumida ilg'or o'zgarishlar yasash ko'zda tutilgan edi. Jamiyatning birlamchi masalasi Buxoro o'quv muassasalarini tubdan isloh qilish edi. Buxoro eski maktablarini isloh qilish ishi amalda boshlangan bo'lsa-da, oliy o'quv yurti hisoblangan madrasalar islohi boshlanmagan, ular ilmi, malakali mutaxassislar tayyorlashdan yiroq edi. Shuning uchun "Tarbiyai atfol" jamiyati iqtidorli yoshlarni Istanbul, Orenburg, Ufa, Qozon, Bog'chasaroy kabi shaharlarga o'qishga yuborishni birinchi vazifa sifatida belgiladi. Buning uchun mablag' kerak edi. Xalq istiqboli, ma'rifati uchun jon kuydiruvchi mulkdorlar ham, iqtisodiy yordam beruvchi ziyolilar, davlat arboblari ham topildi. "Tarbiyai atfol" jamiyatni o'z faoliyatining dastlabki yilidayoq bir guruh yoshlarni Istanbulga o'qishga yubordi. Turkiyada ta'lim olishdan maqsad o'lkadagi "usuli jadid" maktablari faoliyatini yanada takomillashtirish, "usuli tadris"ning ham amaliy, ham nazariy asoslarini ishlab chiqish, darsliklar, o'qituvchilar uchun uslubiy qo'llanmalar yaratish edi.

Sadridin Ayniy Fitrat hayotining ana shu davri to'g'risida bunday ma'lumotni bergan: "...Bu davrning ochiq fikrli yoshlaridan biri Abdurauf Fitrat edi. Bu shaxs Buxoro talabalari ichida eng qobiliyatli va fozillaridan biri hisoblanar edi. Mirzo Abdolvohidning maktabiga ko'p bormagan bo'lsa-da, mudarris Abdulqodir mahdum vositasida "Siroj ul- mustaqim" jurnalini mutolaa qilishi natijasida fikri ancha ochilgan edi. U Istanbul shahariga (o'qishga borish uchun) tayyorgarlik ko'rardi. Bir bahona bilan Buxoro (amirligi) viloyatlariga sayohat qilib, ko'p narsalarni to'pladi va Istanbul safariga tayyor bo'ldi. Nizomiddin Urganjiyning jiyani Muqimbek Abdurahim bilan birga o'qir va uning yaqin do'sti edi.

Amakisi bilan munosabati yaxshi bo'lmagani tufayli Muqimbek Chorjo'yda mahbus sifatida saqlanardi. U ham Fitrat bilan birga Istanbulga qochmoqchi bo'lib, qulay fursatni kutardi. Shia va sunniy fojiasidan so'ng Mirzo Urganjiy Buxoroga

kelgach, Muqimbek bu qulay fursatdan foydalanib, 1911 yilning bahorida Abdurauf bilan Eron orqali Istanbulga qochib ketdi”.

Istanbul dorulfunida tahsil olayotgan Abdurauf Fitrat Turkiyada o‘qiyotgan vatandosh o‘quvchi-talabalarga ham iqtisodiy, ham ma’naviy yordam ko‘rsatish, Buxoro va Turkistondan talabalar kelishini ko‘paytirish va muntazamlashtirish maqsadida jamiyat tuzadi va uning mukammal Nizomnomasini ishlab chiqadi. Bu hujjat 1909 yilda Istanbulning Vazirxon ko‘chasida joylashgan “Matin” tipografiyasida nashr qilingan.

Abdurauf Fitrat hech qanday siyosiy maqsadni ko‘zlamagan, uning asosiy vazifasi Buxoroda ilm tarqatish va maktablar ochish, moddiy imkoniyat doirasida har yili Buxoro va Turkistondan Istanbulga tahsil olish uchun talabalar yuborishdan iborat bo‘lgan. Istanbulga tahsil olish uchun ketgan talabalar oldiga bir qator talablar qo‘yilib, ular qonuniy jihatdan asoslangan. Jumladan, talabalar jamiyat himoyasida bo‘lgan va ularning axloqi va boshqa jihatlari nazorat qilingan. Yevropa madaniyatini ko‘r-ko‘rona qabul qilmaslik, kelgusida o‘z yurtlariga yaxshi mutaxassis bo‘lib qaytishlari va uning istiqboli uchun fidoyi vatanparvar sifatida xizmat qilishlari, o‘qishni tugatgan talabalarning kelajakdagi ish o‘rni jamiyat tomonidan hal etilishi, talaba jamiyat tomonidan chiqarilgan qarorga xilof ish tutmasligi, aks holda unga sarflangan sarf-xarajatlarning undirib olinishi uqtirilgan.

Ilmiy idoralarda esa fanni siyosatning o‘yinchog‘iga aylantirish, partiya va hukumat yo‘lidan ozgina chiqqan xodimni obro‘sizlantirish, ularga siyosiy ayb taqash avj oldi. 1926 yildan “milliy ziyolilar”, “jadidlar”, “mafkura maydonida kurash” mavzulari muhokama qilina boshladi. Bir ozdan so‘ng esa “Ziyolilar masalasi ustida partiya yo‘lini buzishga qarshi”, “Ziyolilar kimu, ziyonlilar kim?” kabi bahslar boshlandi. 1926 yildi Abdulla Qodiriy, 1929 yili esa mashhur Munavvar qori Abdurashidxonov, jumhuriyat xalk maorifi komissari Mannon Ramziy qamoqqa olindi. Bu voqealar Fitratni chetlab o‘tishi mumkin emas edi. Abdurauf Fitrat Rossiyaning barcha mustamlakalarida boshlangan qatag‘onlar to‘lqinining qonli oqibatlarini ko‘rib tursada, Vatandan chiqib ketmadi. Shu yillarda ham ilmiy-adabiy ishni bo‘shatmadi. Tarix va madaniyatimizga doir o‘nlab asarlar yozdi. 1935 yili Cho‘lpon bilan birgalikda X asrda arablar yaratgan “Ming bir kecha” ertaklarini tarjima qilishni boshlaydi. 1936 yili aruzni juda sodda tushuntirib beruvchi “Aruz haqida”gi risolasini yozdi. 1937 yil 23 apreldan 24 aprelga o‘tar kechasi Abdurauf Fitrat qamoqqa olingan. Fitrat qamoqqa olingan 1937 yilning 22 sentyabrida xotini

Hikmatxon ham qamoqqa olingan. Hikmatga tegishli 68 nomdan iborat uy buyumlari, 187 nomdan iborat jihoz va buyumlar, shu jumladan, ayolning tilla zirak va uzuklari musodara qilingan.

Shunday qilib, buyuk mutafakkir Abdurauf Fitratning hayoti va faoliyati fojiali yakun topdi. 1920 yildan qamoqqa olinguniga qadar yurt va millat ozodligi uchun

kurashga mutafakkir 1930 yillarida o'sha paytda hukumat rahbari bo'lgan Fayzulla Xo'jayev yordami bilan omon qoldi. Siyosiy jarayonlardan butunlay chetlatilgan Fitrat ilmiy va ijodiy faoliyat bilan shug'ullandi. 1937 yili aprelda turli ayblovlar bilan qamoqqa olinib, bir yildan ortiq vaqt mobaynida turli qiynoqlarga solindi. Fitrat haqida bo'htonlar to'qib chiqarib, uni haqqoniy qilib ko'rsatishga intilishdi. O'z kelajagidan, mustamlakalaridan ayrilib qolishidan xavfsiragan sovet hukumati o'n minglab millat oydinlari qatorida Abdurauf Fitratni ham qatag'on qildi. Oila a'zolariga tazyiq o'tkazib, qamoqxonalarda saqladi. Mustabid tuzim milliy ozodlik harakatining g'oyaviy kurashchisini "xalq dushmani" sifatida ko'rsatib, o'zbek xalqi buyuk farzandini unutishga majbur etildi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Ahmadova Z. Abdurauf Fitratning Buxorodagi ijtimoiy-siyosiy jarayonlarda tutgan o'рни va ilmiy faoliyati. Tarix fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) ilmiy darajasini olish uchun tayyorlagan dissertatsiyasi.-Buxoro,2023.-B.25.
2. Doniyorova D. ABDURAU F FITRAT-BIRINCHI O'ZBEK PROFESSORI //INNOVATION IN THE MODERN EDUCATION SYSTEM. – 2023. – T. 3. – №. 28. – C. 51-55.
3. RAVSHANOVICH T. G. YOSHLARNI VATANGA MUHABBAT VA SADOQAT RUHIDA TARBIYALASHDA ABDURAU F FITRATNING TARBIYAGA OID QARASHLARI AHAMIYATI //International Journal of Philosophical Studies and Social Sciences. – 2022. – T. 2. – №. 4. – C. 79-83.
4. Abdirashidov Z. Fitratning ma'rifiy-axloqiy qarashlari haqida //Oltin bitiglar–Golden Scripts. – 2020. – T. 3. – №. 3.
5. Megli o'gli X. A. JADIDCHILIK HARAKATINING TUB MOHIYATI HAMDA JADIDLAR HAYOTIDAGI QORA SAHIFALAR //Finland International Scientific Journal of Education, Social Science & Humanities. – 2023. – T. 11. – №. 4. – C. 936-943.
6. Baxtiyorovich R. S. BUYUK MUTAFAKKIR AJDODLARIMIZNING KOMIL INSON HAQIDAGI QARASHLARI //PEDAGOGS jurnali. – 2023. – T. 29. – №. 2. – C. 46-53.